

УДК 1.(091,)

Голіченко Т. С.

ІСТОРИК ФІЛОСОФІЇ У СВІТЛІ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ І *VICE VERSA*

У статті представлено спробу розширити коло джерелознавчих ресурсів історико-філософських досліджень; до їх числа варто додати результати саморефлексії та еґо-історії самих істориків філософії. Спираючись, головним чином, на сучасний французький досвід у галузі методології історії філософії, автор ставить перед собою питання, чи не приводить урізноманітнення поглядів на статус і типи суб'єктів філософування до більш проробленого та деталізованого підходу до аналізу постатей самих істориків філософії та інституційних основ історико-філософського знання.

Так склалося, і, до речі, це не є ознакою лише української історико-філософської галузі, що, на відміну від інших гуманітарних та соціальних наук, історія філософії схильна до підкресленого пуризму, методологічного консерватизму, акцентованої поваги до традиції. Вона досить повільно відкривається новим і новітнім методологіям, з певним запізненням залучаючи сучасні погляди на історичні, філософські, політичні та соціальні реалії [1].

З одного боку, такий стан речей є цілком природним і зрозумілим - адже предметом історії

філософії є філософські тексти, які становлять реально існуючий корпус писемних джерел, статус яких є безсумнівним [2]. Вони вже існують у площині завершеної інтелектуальної дії та завершеного часу. Філософські тексти (принаймні, складений на сьогодні корпус творів, що належать до філософських) уже є, і тому вимагають поваги та інтерпретативної коректності, яка, в свою чергу, є результатом текстологічної чи герменевтичної традиції, що склалася (наприклад, неможливо уявити собі історико-філософську працю над досократиками поза «Фрагментами

досократиків» Германа Дільса, що побачили світ у 1922 р.; историко-філософська інтерпретація латиномовної середньовічної агіографії і сьогодні спирається на текстологічну традицію болландистів та їхню колекцію житій святих «Acta Sanctorum», яку було започатковано ще в 1643 р.; дослідження середньовічної патристики, в свою чергу, спирається не тільки на видання *Patrologiae graeca* (161 том) та *Patrologiae latina* (217 томів) французького абата П. Міня (P. Migne), що виходило друком протягом 1844–1866 рр., а й на започатковану у 1941 р. видатними представниками французької «нової теології» Жаном Данієлу та Анрі де Любаком видавничу серію «Християнські джерела» (*Sources chrétiennes*), яка на сьогоднішній день складається з 481 тому критичних видань греко- та латиномовних Отців Церкви (видання продовжується); якщо звернутися до текстологічної бази сучасної філософії, то тут слід зазначити, що інтернаціональна спільнота дослідників спадщини Гуссерля спирається на видання архівів німецького феноменолога (*Husserliana*), яке, починаючи з 1939 р., здійснюється спільними зусиллями Львівського університету (Бельгія) та Вищої Нормальної Школи в Парижі.

На відміну, скажімо, від таких наукових дисциплін, як «історія ідей», «соціологія знання», «історія сучасності» або ж «соціологія інтелектуальних інституцій», історія філософії, отже, має ту поважну особливість, що, принаймні, в межах традиційної академічної парадигми, вона не створює власними методами тексти для інтерпретації (як це роблять, скажімо, соціологи, котрі в своїй більшості беззастережно погоджуються з твердженням про те, що предметом соціології є те, що вивчають соціологи), шляхетно передбачаючи їх наявність.

Але окрім відданості філософській текстологічній компоненті та прагнення коректності у ставленні до неї, історія філософії (як це засвідчує сама назва цієї дисципліни) містить елемент «історії». А це означає, що як і «історія», «історія філософії» є не чим іншим, як результатом аналізу оповіді, отриманої за допомогою опитування – знанням, яке потрапляє до дослідника через «другі руки», опосередковано, себто через пам'ять та різного роду свідчення [3]. Історія філософії, отже, позначена елементами непевності, гіпотетичності та ймовірності, що й становить елемент фабульності историко-філософських досліджень [4]. Очевидно, це вже добре розумів Діоген Лаєртський, який вчення філософів по-

давав у контексті їхнього життя та свідчень сучасників про них. Якщо говорити про сучасні відголоски лаєртівського («екзистенційно-контекстуального») розуміння історії філософії, то слід сказати, що через століття його пафос продовжувала ціла низка французьких істориків філософії: Ж. Іпполіт, Ж. Валь, Ф. Альк'є, А. Гуйє, А.-І. Марру, П.-М. Шуль, Ж.-П. Вернан, П. Відаль-Наке, Ж.-Л. Фабіані, Ф. Азуві, які декларували в історії філософії інші погляди, аніж ті, що декларував представник «класично-раціоналістичної» позиції в історії філософії, дослідник Декарта і Лейбніца, Марсіаль Геру.

Отже, аж ніяк не неочікуваною є думка про те, що в историко-філософському дослідженні коректність зовсім не виключає оповідальності та вимоги цілісної репрезентації філософа і його творіння. У цій логіці историко-філософське дослідження не є нейтральним з точки зору емоційно-запитувальної (Г. Гадамер) та актуально-кон'юнктурної складової. Саме ця подвійна природа историко-філософського знання – з одного боку, виклад вічних філософських проблем (*philosophia perennis*), опис систем, а з іншого – прояснення **історичного** перебігу та особистісно-біографічного виміру філософських опіній, думок та «систем», – становить сутність предмета історії філософії [5]. Отже, історія філософії виступає як знання про «вічне», що постає завжди в історичному та біографічному вимірах. Чи є контури цієї історичності предметом історії філософії?

Хоча думки, ідеї та опінії мають свою позаособистісну історію (якою, до речі, займається «історія ідей»), хоча безумовним є «безособовий» перегук між філософськими системами та вченнями (концепція «впливів» та «концептуальних запозичень»), тим не менше невід'ємним компонентом історичності историко-філософського знання залишається екзистенційний та концептуальний діалог, що виникає за умови опитування філософського тексту щодо обставин його виникнення та біографії його творця [6]. В цьому випадку варто говорити не стільки про «історію філософії», скільки про «історію філософського тексту» (яку, звісно, не треба плутати ані з палеографією, ані з текстологією), що за умови когерентності историко-філософської оповідальності ладна перетворитися на «філософську історію тексту» (яка, зауважимо, є близькою, але повністю не збігається ані з «історією філософського тексту», ані з «філософською історією ідей» [7]. В цьому випадку філософський текст

виступає не метою, а своєрідним посередником, оповідачем про свого творця та про час, коли він був написаний.

Отже, з одного боку, в історико-філософському дослідженні ми маємо справу з вимогою текстологічної обережності та інтерпретативної коректності, що стикається, з іншого боку, з необхідністю оповідати та **переказувати** філософський текст, себто створювати достатньо вільну історико-філософську оповідь - причому не тільки запитуючи та перезапитуючи текст, а й залучаючи до створення цієї когерентної оповіді й квазітекстуальне та квазіфілософське обійстя — біографічне, культурне, історичне та політичне. В цьому випадку явно порушується вищенаведена аксіома традиціоналістської історії філософії, а саме передумова **переднаходженості** предмета історико-філософського аналізу. Виявляється, що аксіома переднаходженості стає не такою очевидною та недоторканою навіть за такої, на перший погляд, незначної корекції, коли ми змінюємо наше уявлення про традиційність постаті самого філософа як виключно «суб'єкта філософування» і спробуємо побачити його як поліваріантну фігуру, визначення якої не завжди є очевидними та однозначними.

Отже, суб'єктом процесу філософування (або суб'єктом історико-філософського процесу) є постать філософа в сучасному багатовимірному її розумінні. Суб'єкт філософування, себто філософ, є **не тільки** і навіть - звисно, в окремих випадках - **не стільки** творцем завершених філософських текстів (згадаємо майже хворобливу відмову від завершеності філософського тексту, яка була характерна, наприклад, для Мена де Бірана, що явило з часом особливість дослідження його незавершених філософських творів), скільки **героєм життєвої та інтелектуальної драми** (Б. Спіноза, М. Мендельсон, С. К'еркегор, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, Ален, Х. Арендт). За різними (соціальними, біографічними та інституційними) ознаками ми можемо описати досить розгалужений та неоднорідний ансамбль філософських постатей. Філософ може бути **одинаком, який свідомо не ідентифікує себе з будь-якою філософською інституційністю** (Еміль Чоран), може бути **маловідомим, але талановитим учителем** своїх блискучих учнів (Жюль Ланьо як учитель Алена, Мішель Александр як учитель Жерара Гранеля), **членом професійної корпорації** філософів, які чітко ідентифікуються зі школою чи напрямом (школи неокантіанства, франкфуртська школа, шко-

ла Коледжу соціології), **засновником могутніх університетських та академічних шкіл, засновником системи викладання філософії** (Віктор Кузен), **представником інтелектуального покоління** (Ж.-П. Сартр, С. де Бовуар, Р. Арон та М. Мерло-Понті були представниками одного інтелектуального покоління, незважаючи на різницю їхніх філософських та політичних поглядів; так само як до одного покоління мислителів належать Ш. Моррас, М. Баррес, П. Дрійо ля Рошель, Ф. Селін, незважаючи на різницю в їхніх формальних статусах як письменників, політичних діячів, есеїстів: представниками одного інтелектуального покоління були й російські філософи, змушені емігрувати до Європи у 1923 році), **початківцем традиції філософування, яка з часом набуває власної, досить незалежної від нього та його вчення історії** (Платон і платонізм, Арістотель і арістотелізм, Декарт і картезіанство, Гегель і гегельянство, Конт і позитивізм, Бергсон і бергсонізм), **політичним діячем, функціонером** та «*conseiller du prince*» - «радником володаря» (О. Кожев, Г. Берже, М. Галло, Л. Феррі), **членом соціальної чи політичної інституції**, в тому числі й **учасником політичних рухів та партій** (Сартр як комуніст та «попутник»). Філософ може бути також **фігурою видавничої справи** (Жан-Поль Сартр і *Temps modernes*, Марк Рішір і часопис *Texture*, П'єр Бурдьє і видавничий проєкт *Raison d'agir*), **письменником, драматургом та есеїстом** (у цьому випадку інтерес представляють як філософи в ролі письменників та есеїстів — М. Мендельсон і його «Натан Мудрий», філософська есеїстка Ж. Бенда, проза та драматургія Сартра і Камю, літературно-філософська орієнтація Ж. Гранеля, так і есеїсти та письменники як філософи - І. Тен, Ш. Пегі, П. Нізан, М. Клавель, Ж. Бернанос, Ж. Грак, Е. Чоран), **носієм та виразником певного соціального, політичного чи соціально значущого етичного імпульсу** (представники французького Просвітництва та німецького *Aufklärung*, а також виразні постаті XIX ст., наприклад, М. Блондель, видатні постаті XX століття - А. Швейцер, М. Бубер, Ж.-П. Сартр, Р. Арон, Х. Арендт, С. Вейль, П. Бурдьє, П. Рікер у цьому сенсі є надзвичайно виразними). Філософом може бути той, хто спеціально навчався філософії, але можуть бути й ті, хто прийшов до філософії з інших царин знання, привнісши нові погляди на предмет філософії (О. Конт, О. Койре, Ж. Кангілем, Ф. Дагоне). Врешті-решт, філософом можна назвати і само-

го професіонала історико-філософської справи, наводити приклади в цьому випадку немає потреби - фігури В. Віндельбанда, К. Ясперса, А. Бергсона, Ж. Гранеля, П. Рікера та П. Бурдьє в цьому плані є чи не класичними.

Окреслена вище, звичайно, доволі схематична «рубрикація» особистісних, біографічних, соціальних, політичних та інституційних репрезентацій постаті філософа спонукає замислитися й над репрезентаціями (слід розрізняти індивідуальні саморепрезентації та інституційні колективні репрезентації) суб'єктів історико-філософського дослідження: адже хіба нелогічно видається гіпотеза про те, що разом з ускладнюванням уявлення про суб'єкт філософування ускладнюється і розгалужується уявлення про історика філософії, переосмислюється його статус в ансамблі міждисциплінарності, характерної для сучасної гуманітарної науки.

Типологічна розгалуженість учасників історико-філософського процесу вказує на те, що покликання, форми виразу, як і соціальне та інституційне замовлення, що його виконують філософські тексти, є різними. Відповідно, значущість акценту на першому (філософський текст) чи другому (суб'єкт філософування) аспектах предмета історії філософії залежить кожного разу від конкретного випадку: Кант, Гегель, Шеллінг і Фіхте були представниками університетської філософії в її класичному розумінні, тому їхні тексти ініціально були написані у такий спосіб, який передбачає переважно класичне історико-філософське дослідження та існування в суто академічному середовищі. Якщо О. Конт наполегливо запроваджував своє розуміння філософії в університетські курси, то А. Бергсон став живою університетською традицією поза власним бажанням. Твори ж Х. Арндт («Ейхман в Єрусалимі»), Р. Арона («Опіум інтелектуалів»), П. Нізана («Вартові пси»), Ж. Бенда («Зрада інтелектуалів»), М. Фуко («Наглядати та карати») взагалі досить довго не могли претендувати на те, аби стати частинами університетських курсів: вони є невід'ємними від історичної чи особистої ситуації цих філософів, їхнє особливе - не-університетське - призначення викликає до життя потребу акцентувати на окремій розповіді про контексти їх написання та особливості функціонування. Звісно, історикам філософії, очевидно, було б простіше, якби життя філософів окреслювалося написанням нормативних (для кожного часу) творів та університетсь-

ких курсів, але слід змиритися з тим, що не всі філософи пишуть свої твори для того, щоб їх було з часом проаналізовано в підручниках, монографічних та дисертаційних дослідженнях тощо. Трапляються і такі, які пишуть з огляду на досить болісну, кричущу чи драматичну конкретну ситуацію, прагнуть «тут і зараз», поза університетською аудиторією чи філософським зібранням переосмислити тягар цієї ситуації за допомогою власної філософської культури та інтуїції. Так, відомо, що Ален писав свої «Propos» для газети *La Dépêche de Rouen*, П. Нізан тривалий час працював для газети *Humanité*, Р. Арон був головним редактором і автором журналу *Express*, Х. Арндт в Америці також працювала як журналіст, П. Бурдьє, А. Глюксман, Б. Анрі-Леві, Ф. Соллерс завжди маніфестували свої журналістські таланти [8]. Отже, реалії існування філософських текстів серед інших - і поряд з іншими - текстами культури та біографічними конфігураціями підказують: не слід боятися «некласичних авторів» - треба лише модифікувати наше уявлення про історико-філософське дослідження та про його предмет, а можливо, й про самого історика філософії.

Втім, модифікація предмета історії філософії, про яку йдеться, аж ніяк не має нагадувати загальні розмови про «вплив» культури, політики та історичної кон'юнктури на філософа та його творчість. Враховуючи достатньо розгалужену і детально розроблену рубрикацію головного персонажу історико-філософського процесу, годі сподіватися на те, що сучасна історія філософії консервуватиме романтичні та емоційно-інтуїтивні історико-філософські концепти. Сьогодні підказки історико-філософії і у вигляді гегелівського «духу часу» (філософія як його виразник) і у вигляді бергсонівської «філософської інтуїції» (за А. Бергсоном, історія філософії покликана уловити у філософському тексті саме цей ірраціональний життєвий поштовх - *élan vital*) бачаться в досить конкретному соціальному (або як сьогодні модно говорити, соціетальному) вигляді: обидві - гегелівська та бергсонівська — історико-філософські метафори в мові сучасної гуманітаристики цілком органічно перетворилися на змістовний та формальний аналіз інтелектуальних інституцій філософів, прижиттєвого і по-смертного життя філософських ідей, способів виробництва та споживання філософських ідей, співвідношення філософської, політичної, журналістської та літературної діяльності, співвідношення історії філософії та історії ідей, досліджен-

ня явища «моди» та «стилю» в філософській науці, аналізу інституційних конфігурацій філософської науки, дослідження сучасного ринку книговидавництва в галузі історії філософії, дослідження руху дисертацій та книжкових абонементів зі спеціальності історія філософії, дослідження репертуарів історико-філософської періодики, діалогу історії філософії з іншими соціаль-

ними та гуманітарними науками, питання міграції філософських ідей, врешті-решт, професійної ідеології та соціально-політичної спрямованості філософської освіти, в тому числі й історико-філософської [9]. На шляху включення самої історії філософії до складу предмета історії філософії дослідників чекають цікаві відкриття. В наступних публікаціях автор продовжить цю тему.

1. Слід одразу зауважити, що дискусії щодо «традиційного» та «інноваційного» підходів до історії філософії є характерними не тільки для української ситуації. Під час і зразу після подій 1968 року у Франції, наприклад, точилися запеклі дебати між «новими філософами», які чи не відмовлялися від традиційного багажу історії філософії, залишаючи в межах університетської філософської освіти лише Маркса, Ніцше і Фрейда, та захисниками традиційного погляду на історію філософії. Якщо серед «нових філософів» варто назвати Альтюссера, Дельоза та Глюксмана (які самі, до речі, закінчили абсолютно традиційну в плані історико-філософського викладання Вищу Нормальну Школу), то серед захисників традиційного погляду на історію філософії, окрім «класичного» Франсуа Шатле, слід назвати прізвище Івона Бєслава (Yvon Beval), антрополога та дослідника Лейбніца та Дідро, який у статті «Чому Лейбніц?», опублікованій у часописі «Філософські дослідження» (*Etudes philosophiques*, janvier-mars 1971), виніс суровий вирок історико-філософській позиції «нових філософів».

2. Відкриття нових рукописів і текстів, залучення до історико-філософського джерелознавства принципово нових типів і жанрів літературних творів та архівних документів принципово не змінює очевидність факту онтологічної безсумнівності письмово-документальної бази історії філософії.

3. Дворецкий И. Х. Древнерусско-русский словарь.- Москва, 1958.- Т. 1.- С. 839.

4. Видатний французький історик філософії, автор фундаментальних праць з історії новітньої філософії та історії політичних ідей Франсуа Шатле у книжці «Професорська філософія» (*Philosophie des professeurs*, Paris, Grasset, 1970) звернув увагу на необхідність поєднання академізму та «вишуканої розважальності» у викладанні історії філософії: на його думку, засилля «підручничового» бачення історії філософії, що було характерним для викладання філософських дисциплін у Франції у повоєнний період, призвело до вибуху інтересу до «ненормативної» філософії, яка, в свою чергу, демонстративно маніфестувала свою свободу від будь-якого «школярства».

5. Автор статті спирається на подвійне розуміння предмета історії філософії, який пропонує П. Ріксер. На думку французького філософа, межовим полюсом першого розуміння історії філософії є «система», тому історію філософії можна в цьому сенсі розуміти як історію систем, кожна з яких кидає тінь на ту, що йде за нею, а сама відчуває на собі тінь попередньої системи. Іншим полюсом і, відповідно, іншим розумінням історії філософії є історія «сингулярностей». Автор статті не може відмовити собі у задоволенні цитування блискучих рядків П. Ріксера щодо подвійної природи історії

філософії: «Першим з цих полюсів є *система*. Сукупність філософій утворює на своїй межі одну філософію, а історичні філософії будуть її моментами... Але ми маємо інший тип розуміння, який полягає в тому, що ми кожного разу розуміємо філософію як філософію *сингулярну*. И ми зрозуміємо цю сингулярну філософію тим ліпше, якщо дійдемо до самого кінця її сингулярності... На цій екстремальній межі сингулярні філософії є радикально ізольованими; кожна з них конституює тотальний світ, у який треба проникати повільно, вступаючи з ним у такі собі фамільярні стосунки, які ніколи не набувають завершеності, як ото намагаються зрозуміти свого друга, ніколи не змішуючи його з кимось іншим; бо немає такої системи, в яку я міг би ввести своїх друзів; кожен з них є моїм другом в унікальний та неповторний спосіб» (*Ріксер П. Історія та істина*.- К.: Вид. дім «КМ Academia»; Ун. вид-во «Пульсари».- 2001.- С. 71-72).

6. Аби бути справедливим, слід зауважити, що, наприклад, Ж. Кангілем вважав, що екзистенціалістський підхід до історії філософії розхитав чіткі рамки цієї дисципліни; див. неопубліковану працю Ж. Кангілема: *Canguilhem Georges. Qu'est-ce qu'un philosophe en France aujourd'hui ?* <http://ulysseasso.frcc.fr/textes/canguilhem.htm>

7. Термін «філософська історія ідей» (*histoire philosophique des idées*) належить французькому історику філософії Франсуа Азуві; див.: *Azouvi F. Pour une histoire des idées*, in *Débat*, 1972, novembre-décembre 1992, № 72, p. 17-28.

8. До речі, феномен «філософського журналізму» став предметом окремих досліджень; див.: *Pinto L.*; (1994), «Le journalisme philosophique», in *Actes de la recherche en sciences sociales*, n°101-102, pp. 25-38; *Bourdieu P.*, «L'emprise du journalisme», in *Actes de la recherche en sciences sociales*, n°101-102, pp. 3-9.

9. Важливо відзначити, що В. Горський у своїй книзі «Соціальне середовище та історико-філософський процес» (К.: Наукова думка, 1969) звернув увагу на інституційні аспекти творчості в галузі філософії. Так, одна з глав цієї книги - «Колективи в філософії та їх взаємодія» - була присвячена темі «шкіл у філософії». Сучасна французька історико-філософська та соціологічна література з цього питання є дуже розгалуженою і численною. Наведемо лише найяскравіші приклади: *Pinto L. Les Philosophes entre le lycée et l'avant-garde. Les métamorphoses de la philosophie dans la France d'aujourd'hui*.- Paris, L'Harmattan, 1987.- 230 p.; *Godechot O. Le Marché du livre philosophique* (цей текст, який є частиною дипломної роботи Олів'є Годешо, був знайдений автором цієї статті на сайті: <http://olivier.godechot.frec.fr/travaux/marchelivre.pdf>; *Fabiani J.-L. Les Philosophes de la République*.- Paris, Minuit, 1988.

Tetyana Holitchenko

HISTORIAN OF PHILOSOPHY IN THE LIGHT OF THE HISTORY OF PHILOSOPHY AND VICE VERSA

In the article is presented an attempt to extend the sphere of source studying resources of the historical and philosophic investigations: to their number it is needed to add the results of self-reflectiveness and self-history of the historians of philosophy. Mainly leaning on modern French experience in the field of methodology of the history of philosophy, an author is set to the question, whether does not lead diversifying of views on status and types of the subjects of philosophizing to more done and gone into details approach to the analysis of the historians of philosophy and institutional bases of historic-philosophical knowledge.